dr Bojana Plemić, naučni saradnik

Visoka turistička škola strukovnih studija, Beograd

UDK 338.483.12:7.031.1(497.11 Beograd)

904"652"(497.11 Beograd)

RIMSKI OSTACI U TRŽNOM CENTRU "RAJIĆEVA": NOVA TURISTIČKA ATRAKCIJA BEOGRADA ILI PRIMER DEVASTACIJE ARHEOLOŠKOG NASLEĐA?

ROMAN REMAINS IN RAJIĆEVA SHOPPING CENTRE: A NEW TOURIST ATTRACTION IN BELGRADE OR A CASE STUDY IN DEVASTATION OF CULTURAL HERITAGE?

Apstrakt: Nakon više od decenije čekanja Beograd je u jesen 2017. dobio novi tržni centar na mestu stare okretnice trolejbusa u Rajićevoj ulici. Zbog specifične lokacije objekta, pre početka gradnje obavljena su zaštitna arheološka istraživanja koja su otkrila značajne ostatke rimskog Singidunuma: deo rova oko utvrđenja legije IV Flavije, zatim tragove antičke ulice sa portikom koji je služio kao pešačka staza, kao i kamenu supstrukciju popločanog trga ispred kastruma. Verovatno rukovođeni dobrim primerima prakse konzerviranja arheološkog nasleđa in situ, odnosno njegove inkorporacije u moderna zdanja urbanih jezgara širom Evrope, nadležni su u staklenim basenima na ulazu u ovaj objekat iz Knez Mihailove ulice izložili nađeni materijal. Međutim, postavku je ubrzo po otvaranju ugrozio kondenz formiran na staklenim oknima basena, što se moralo naknadno rešavati, dok prema našim saznanjima ovdje nije reč o izlaganju in situ jer je prikazana samo delimična rekonstrukcija pomenute antičke ulice a izloženi ulomci arhitektonske plastike potiču sa drugih lokaliteta rimskog Singidunuma. Celokupan utisak narušava i nedostatak bilo kakvog obeležja ili table sa informacijama, kao i propuštena mogućnost da se putem upotrebe novih tehnologija rekonstruiše atmosfera prošlosti i time značajno doprinese atraktivnosti postavke. Ovakvo, ona više svedoči u prilog gotovo potpunoj devastaciji jednog ar-

Abstract: After a decade of waiting, in autumn of 2017, Belgrade got a new shopping centre in Rajićeva Street, constructed on the site of the former trolley-bus turnaround. Given its specific location, preliminary archaeological excavations had been conducted up to the construction revealing significant remains of Roman Singidunum: a fragment of a ditch around fortification of Legio IV Flavia Felix, traces of an ancient street as well as the stone substructures of the paved square in front of the castrum. Probably motivated by examples of good practice in conserving archaeological heritage in situ, i.e. its integration into modern edifices of urban nuclei all over Europe, the authorities exhibited the excavated artifacts in the glass basins of the shopping mall's entrance in Knez Mihailova Street. However, soon after the opening, the display was affected by condensation formed on the window panes, which later had to be removed. To our knowledge, this is not in situ exhibition since only partial reconstruction of the aforementioned ancient street is presented, whereas the exhibited fragments of architecture decoration originate from other archaeological sites of Roman Singidunum. The overall impression is marred by the absence of a sign or notice board as well as the missed opportunity to apply new technologies (interactive panels, holograms etc.) in reconstructing ancient atmosphere which might have contributed significantly to the display's attractiveness. Instead, it rather testifies to the utter

heološkog lokaliteta, dok je loša prezentacija znatno umanjila njen potencijal kao važne tačke arheološkog turizma Beograda odnosno itinerera nazvanog "Šetnja kroz antički Singidunum."

Ključne reči: Rajičeva, Singidunum, antički (rimski), prezentacija, in situ

Uvod

Beograd je nedavno postao bogatiji za još jedan moderni tržišni centar. Reč je o zdanju na atraktivnoj lokaciji stare okretnice trolejbusa u Rajičevoj ulici, na čiju izgradnju se čekalo više od decenije s obzirom na to da su radovi najavljivani još od 2003. godine. Tako je u jesen 2017. godine otvoren novi šoping centar "Rajičeva" kao rešenje koje je imalo složen zadatak da pomiri zahteve savremene arhitekture sa kontekstualnim uslovima tradicionalnog gradskog jezgra. Kako je to naglasio odgovorni projektant Vladimir Lojanica, prilikom izrade projekta uvažene su sve visinske regulacije, uz poštovanje postojećeg istorijskog ambijenta koji obiluje zdanjima sa statusom kulturnog dobra, odnosno porušenih objekata stradalih tokom bombardovanja u Drugom svetskom ratu, kroz jedan vid umetničke interpretacije prilagođene duhu vremena i materijalu gradnje.¹ Iako je povodom ovog projekta bilo dosta polemike u stručnoj javnosti, uz potezanje pitanja da li je u jednoj zaštićenoj ambijentalnoj zoni uopšte i mesto ovakvom zdanju,² ovom prilikom pažnju ćemo prvenstveno usmeriti na istorijski značaj lokacije gde je tržišni centar "Rajičeva" podignut, kao tlu koje baštini

devastation of one archeological site, whereas the poor presentation has significantly reduced its potential to become an archeological tourist hot spot of Belgrade, i.e. the itinerary entitled "Walk through Ancient Singidunum".

Key words: Rajičeva, Singidunum, ancient (Roman), presentation, in situ

značajna svedočanstva o životu tokom antičkog perioda ovih prostora.

Imajući to u vidu, pre početka gradnje pomenutog objekta investitor je bio u obavezi da finansira zaštitna arheološka istraživanja, što je regulisano odredbama Zakona o kulturnim dobrima.³ Ista su sprovedena u nekoliko faza od strane timova iz Arheološkog instituta u Beogradu i Zavoda za zaštitu spomenika kulture grada Beograda. Rezultati do kojih se došlo tom prilikom još uvek nisu publikovani ali je prema saznanjima pojedinih stručnjaka i natpisa u štampi poznato da su otkriveni važni nalazi koji dodatno rasvetljavaju topografiju rimskog Singidunuma. Naime, pronađeni su delovi rova koji je išao oko rimskog utvrđenja legije IV Flavia, kao i prostrane antičke ulice širine 4,8 m pokrivene velikim kamenim pločama, sa slojevima obnove koji ukazuju na nekoliko faza njene gradnje i upotrebu od II do IV veka, dok je sa obe strane imala neku vrstu portika odnosno pokrivene pešačke staze. Konačno, na velikoj površini od gotovo 200 kvadrata otkriveni su ostaci kamene supstrukcije za koju se pretpostavlja da je pokazatelj postojanja platoa ili trga iz rimske epohe, koji se protezao od bedema kastruma ka civilnom naselju Singidunuma (Копах и др. 2014, 61, sl. 95; Црнобрња 2017, 80). S obzirom na to da se na površini gde se nekad prostirao rimski grad danas nalaze moderna zdanja, bilo kakvo arheološko istraživanje antičkih ostataka je otežano ili se odvija pod vrlo kompleksnim uslovima, pa su stoga pomenuta otkrića još dragocenija.

1 Izjava odgovornog projektanta TC „Rajičeva“ Vladimira Lojanice na svečanosti prilikom otvaranja objekta 14. septembra 2017, vidi: Mondo portal - <http://mondo.rs/a1040663/Info/Beograd/Trzni-centar-Rajiceva.html> (pristup: 28.01.2018).

2 Vidi: S. Maldini "Dnevnik zabluda: izgubljeni arhitektonski dragulji", online izdanje Novosti, od 09.09.2017 (pristup: 31.01.2018).

3 Zakon o kulturnim dobrima, *Službeni glasnik RS*, br. 71/94, čl. 109 i 110.

Singidunum, vojni logor i civilno naselje

Najraniji podaci vezani za Singidunum odnose se na III vek p.n.e. kada se pominje kao naseobina keltskog plemena Skoridisci, dok je u kasnijim izvorima njegov pomen dosta redak i uglavnom se svodi na prisustvo u antičkim kartama i itinererima.⁴ Međutim, njegova pozicija na uzvišenju iznad Save svakako da je bila strateški vrlo bitna za Rimsku državu koja je tokom I veka uspostavila svoje granice na Dunavu. Kada je 86. godine tokom vladavine cara Domicijana provincija Mezija podeljena na dve manje, Gornju i Donju Meziju, istovremeno dolazi do značajnijeg vojnog i administrativnog uređenja odbrane na dunavskom limesu. Tada se legiji VII Claudia smeštenoj u Gornjoj Meziji, provinciji koja je obuhvatala veći deo današnje Srbije, pridružila i IV Flavia prebačena iz Dalmacije. Iako nema pouzdanih podataka gde je ona najpre boravila, od kraja druge decenije II veka, po završetku rata protiv Dačana, konačno je stacionirana u Singidunumu (Mirković 1968, 27-32).

Zahvaljujući dolasku pomenute legije, Singidunum će postati antički grad a sam vojni logor centar oko koga će se razviti naselje. Poznato je da je njegov napredak u doba cara Hadrijana označio status municipijuma a sredinom III veka i kolonije. Razvoj grada može se pratiti od kraja II veka do druge polovine IV veka, kada je u najezdi Gota dosta postradao. Od tih pustošenja nikada se nije u potpunosti oporavio, a konačno razaranje usledilo je od strane Huna 441. godine. U VI veku će utvrđenje Singidunum na kratko obnoviti car Justinijan jer ga u poslednjim decenijama istog veka zauvek pustoše Avari (Mirković 1968, 44).

Vojni logor legije IV Flavia bio je podignut na prostoru današnjeg Kalemegdana, tzv. Gornjem gradu, na završetku rta koji je sa tri strane okružen strmim stenama, dok je ka jugoistoku bio zaravnjeni prostor sa

civilnim naseljem. Fortifikacija trapezastog oblika građena je u nekoliko faza: podizanje logora u drugoj deceniji II veka, obnova krajem III veka i poslednja faza sredinom IV veka, dok se druge dve faze uglavnom odnose na unutrašnje barake, žitnicu i terme. Samo utvrđenje je velikim delom devastirano prilikom gradnje srednjovekovnog Beograda, te je danas najbolje očuvan i istražen bedem na severoistočnoj strani, kao i jedna kula pozicionirana sa njegove unutrašnje strane. Na jugoistočnoj strani logora su najbolje očuvani ostaci zadnje kapije (porta decumana), danas izloženi u Rimskoj dvorani Gradske biblioteke. Kapija je imala tri prolaza, jedan za kola i dva za pešake, i kroz nju se ulazilo širokom ulicom u logor, sve do središta gde su boravili vojni zapovednici. Ulica je bila popločana, sa odvodima za kišnicu i trotoarima, dok je ispod pomenute kapije pronađena cev za dovod vode u utvrđenje. Na istoj strani bedema nalazila su se tri rova, koja su tokom pozne antike zatrpana otpadom a nad njima su podignute peći za pečenje grnčarije (Popović 19976, 5-8; Korać i dr. 2014, 59-62).

Tokom III i IV veka uz legijski logor se formiralo civilno naselje, a prostor te urbane zone danas je dosta pouzdano određen. Radi se o najužem centru Beograda, između Kosančićevog i Obilićevog venca na zapadu i Trga Republike na jugu. Na istoku i severoistoku se mogu pratiti tragovi antičkih zdanja sve do Simine i Gospodar Jevremove ulice, dok je sa severne strane naselje bilo granično sa kastrumom. Glavnu komunikaciju Singidunuma činio je pravac centralne ulice logora (via cardo), koja se nastavljala i izvan njega, putem današnje Knez Mihailove (Поповић 1975; Поповић 1997a, 17, план 2; Поповић 1997b, sl. 2.), što su između ostalog potvrdila istraživanja u Rajičevoi. Sudeći po nađenim ostacima kulne plastike, glavni trg Singidunuma se nalazio na prostoru zgrade Narodne banke u ulici Kralja Petra (Поповић 1997a, 17).

Nasuprot relativno skučenom gradskom jezgru Singidunuma, civilno naselje je imalo prostrane nekropole koje su išle po

4 Značajnije je pomenut samo kod Ptolomeja koji navodi prisustvo legije IV Flavie u Singidunumu, vidi: Korać i dr. 2014, 59.

njegovom obodu. Glavna nekropola nalazila se duž puta Singidunum-Viminacium obuhvatajući trasu današnjeg Bulevara kralja Aleksandra, između Makedonske, Majke Jevrosime i Tašmajdana sa jedne i Krunske sa druge strane. Druga nekropola spuštala se severoistočnom padinom gotovo do rečne obale, dok je treća, najmanja, zauzimala prostor uz jugozapadni rub naselja odnosno područje Pop Lukine i Brankove ulice do Zelenog venca (Pop Lazić 2002; Pop-Lazić 2005).

Kako je napomenuto, većina ostataka nekadašnjeg civilnog naselja Singidunuma, uz nekropole, prostire se ispod modernih zdanja Beograda, što otežava njihovo istraživanje, uz činjenicu da se prilikom antičke gradnje koristio i dosta nekvalitetan kamen, pa se rimski objekti mahom nalaze u oštećenom ili potpuno ruiniranom stanju. Tek nešto pristupačnije za arheološke radove su manje površine civilnog naselja na današnjem Dorćolu, kao i park Kalemegdan sa Beogradskom tvrđavom, gde su učinjeni i prvi pokušaji predstavljanja rimskog nasleđa konzerviranog in situ, uklopljenog u kasnija zdanja ili savremene objekte (Поповић 1997a, 20-23).

Prezentacija arheoloških ostataka in situ

U poslednjih nekoliko decenija sprovode se intenzivni radovi vezani za ubrzani infrastrukturni razvoj velikih gradova, zahvaljujući kojima se došlo i do značajnih arheoloških otkrića. Dobra praksa u konzerviranju i izlaganju nađenih ostataka in situ, pokazala se kao odličan način da se kulturno nasleđe sačuva odnosno implementira u moderne objekte. Tako ne samo da se doprinelo njihovoj autentičnosti, već i turističkoj ponudi tih gradova, jer u većini slučajeva ovakve postavke funkcionišu kao samostalni muzeji na otvorenom.

Danas takvih primera imamo u gotovo svim evropskim metropolama a posebno je veliki broj arheoloških iskopina predstavljenih u stanicama metroa. Po njima prednjači

Atina, koja poseduje čak šest podzemnih lokacija sa ovakvim postavkama. Naime, u tom gradu su za potrebe kopanja novih trasa metroa, u periodu od 1992 do 1997. godine, sprovedena najobimnija arheološka istraživanja sa preko 50 uključenih stručnjaka. Postavka koja se posebno ističe jeste ona u okviru Sintagma metro stanice, otvorena 2000. godine. Tu je pronađen vrlo veliki broj nalaza, počev od ostataka koji ukazuju na postojanje radionice za izradu pozlaćenih figura, zatim antičke nekropole sa različitim hronološkim slojevima do rimskih termi i akvadukta (Liana and Stampolidis 2001; Stavrakakis 2000). Različiti artefakti uz mnoštvo ulomaka keramike atraktivno su predstavljeni u staklenim vitrinama, čineći ovu prometnu stanicu i vrlo posećenim muzejom, koji se danas preporučuje kao nezaobilazno mesto u mnogim itinererima kulturnog turizma Atine.⁵

Od 2016. godine u strogom centru Sofije izloženi su bogati arheološki ostaci rimskog grada Serdike. U vezi ovog složenog projekta konzervacije, bugarska stručna javnost dosta je polemisala, ponajviše zbog sumnji da izloženi materijal sve manje podseća na originalne iskopine otkrivene tokom radova na izgradnji metroa u periodu 2009-2011. godine. Iako su iz tih razloga tokom 2015. godine radovi na prezentaciji antičke Serdike bili na kratko obustavljeni, godinu dana kasnije ovaj muzej na otvorenom je ipak svečano promovisan. Tako su između stanica metroa u tri monumentalne kupole kao zaštitne konstrukcije izloženi arhitektonski ostaci, dok se izdvaja i Serdika II metro stanica, čiji ulaz predstavlja bogati ambijent kulturnog nasleđa predstavljenog in situ, uz antički materijal izložen u staklenim basenima i vitrinama u podzemlju iste.⁶ Time se i

⁵ Videti *Athens info guide* i slične internet portale.

⁶ *Archaeology in Bulgaria* (<http://archaeologyinbulgaria.com/2016/04/21/bulgarias-capital-sofia-opens-much-criticized-open-air-museum-of-ancient-roman-city-serdica/>) (pristup 05.02.2018).

ovaj grad pridružio evropskim prestonicama koje se mogu pohvaliti značajnim atrakcijama arheološkog turizma u strogom centru, kao izvanrednom spoju sadašnjeg i prošlog urbanog jezgra.

Konačno, jedan grad arheologije kakav je Rim, odavno promovise ovakav trend u zaštiti kulturnog nasleđa, odnosno konzerviranju i izlaganju arheoloških ostataka gde god je to moguće, čemu u prilog svedoči novi projekat podzemnog muzeja u stanici metroa San Đovani, otvoren 2017. godine. Tu su prilikom zaštitnih arheoloških iskopavanja otkrivene ruševine manjeg vojnog logora tj. legijskih baraka koje su najverovatnije pripadale pretorijanskoj gardi, specijalnoj vojsci koja je bila zadužena za bezbednost rimskog imperatora. Poseban status ovih legionara potvrdilo je oko 4000 nađenih artefakata, koji uključuju luksuznu keramiku, novac i oružje, što je sve prikazano u okviru moderne i vrlo ilustrativne postavke, koja će nesumnjivo postati jedna od posećenijih podzemnih atrakcija grada Rima.⁷

Ova evropska praksa, međutim, nije u potpunosti zaživela u Beogradu uprkos njegovom bogatom antičkom nasleđu. Intenziviranje savremene gradnje često je u potpunosti uništavalo antičke slojeve, koji nisu bili adekvatno evidentirani u dokumentaciji (Поповић 1997a, 22). Stoga se danas konzervacija arheoloških ostataka rimskog Singidunuma i njihovo izlaganje in situ svodi na svega par ne tako atraktivnih primera, kao što je to slučaj sa delom severoistočnog bedema rimskog kastruma. Iz razloga što je bio inkorporiran u kasniji zid srednjovekovnog utvrđenja, on je najpre na dužini od 20 metara oslobođen mlađe supstrukcije, da bi nakon toga bio nadograđen sa još dva reda antičkih kvadera kako bi se istakla originalna konstrukcija zida (Поповић 1997a, 23; Кораћ и др. 2014, 61, сл. 94), čime je rešenje za njegovu prezentaciju kompletirano.

Nešto bolja postavka vezana za ostatke rimskog kastruma nalazi se u Biblioteci grada Beograda. Naime, u unutrašnjem dvorištu ovog objekta, prilikom radova za njegovu prenamenu u skladu sa današnjom funkcijom, 1985. godine su otkriveni delovi bedema i jedne kule, zajedno sa ugrađenom olovnom cevi koja je predstavljala glavni dovod vode u utvrđenje. Prvobitni plan da se tu izgradi depo za knjige tada je izmenjen, pa nastaje tzv. Rimski dvorana, manja sala za javne skupove, koncerte i predavanja. Ovde su bez konzervatorskih intervencija izloženi otkriveni delovi bedema, a sam prostor je dodatno oplemenjen ulomcima kamene plastike iz Singidunuma i drugih nalazišta podunavskog limesa (Поповић 1997a, 20), čime je ovo arheološko nasleđe postalo deo savremenog ambijenta za kulturna dešavanja grada Beograda.

Posebna problematika prati rimsko nasleđe sa područja civilnog naselja Singidunuma, s obzirom na to da se ono prostiralo na površini koja je pod većom koncentracijom modernih zdanja. Tako je na pjaceti ispred Filozofskog fakulteta, u mlađem sloju iz III ili IV veka, otkriven deo građevine očuvane samo na istoku u vidu tri zidane apside, dok je njen ostatak uništen prilikom kopanja za podzemnu strukturu nove zgrade fakulteta (Божовић 1975). Pošto nađeni ostaci nisu bili pogodni za prezentaciju, ostavljeni su u zemlji, dok je nad njima bojenim betonskim blokovima izvršena rekonstrukcija apsidijalnih zidova. U ravni tla, na pločniku su bile iscrtane trase porušених zidova, koje su uklonjene prilikom podizanja spomenika NJegošu. Nemogućnost da se ovaj antički objekat sagleda kao celina, uz fragmentarnu očuvanost originalnog zida nadograđenog savremenim materijalom, stvorila je utisak da ovde nije reč o značajnoj rimskoj zaostavštini, već delu savremenog uređenja. Tako je stvorena postavka koja ni stručnom delu publike nije bila jasna i informativna, a kamoli običnim građanima koje je trebalo da zainteresuje za nova saznanja o životu prošlosti njihovog grada (Поповић 1997a, 22).

7 <http://www.telegraph.co.uk/news/2017/05/05/rome-unveils-museum-metro-station-packed-hundreds-ancient-artifacts/> (pristup 05.02.2018).

Slična situacija dogodila se i prilikom zaštitnih iskopavanja na području Studentskog parka 60-ih godina XX veka. Tada je nađena manja građevina sa hipokaustom, što je ukazalo na pretpostavku da se tu najverovatnije radilo o termama. Delovi zidova bili su očuvani tek nešto iznad visine tla, pa je odlučeno da se ostaci ove građevine, uz konzervaciju i manje radove rekonstrukcije, izlože na originalnoj koti, a visinska razlika u odnosu na ravan parka reši kosim škarpama pod travom. Međutim, usled lošeg održavanja, kao i neodgovornosti i slabog interesovanja građana kojima ovaj vid prezentacije arheološkog nasleđa nije bio razumljiv i blizak, postavka je ubrzo zatrpana i ostavljena za eventualno izlaganje nekim budućim generacijama (Bojović 1977; Поповић 1997a, 22).

Inače, čitav prostor između Studentskog parka sa jedne, i Kapetan Mišinog zdanja, Filološkog fakulteta i Zadužbine Ilije M. Kolarca, sa druge strane, predstavlja značajnu koncentraciju rimskih objekata. S obzirom na to da nije zauzet modernim zdanjima, vrlo je važno područje na kome se mogu izvesti arheološka istraživanja urbanog jezgra Singidunuma. Danas se nažalost i ta mogućnost nalazi pod znakom pitanja jer se od 2006. godine najavljuje izgradnja podzemne garaže na prostoru Studentskog parka. Iako se takvoj zamisli protivi celokupna struka koja je u više navrata intervenisala putem dopisa nadležnim institucijama, do sada se još uvek nije našlo adekvatno rešenje a projekat garaže se i dalje planira (Црнобрња 2017, 85-86).

Postavka rimskog nasleđa u Rajićevoj

Shodno svemu što smo naveli, evidentan je značaj postavke rimskog nasleđa u tržnom centru "Rajićeva." Posebno je važno što su ovde najpre izvršena zaštitna arheološka iskopavanja, kako to zakon i nalaže, pa se tek potom pristupilo gradnji. Radilo se o jedinstvenoj prilici da se na slobodnom prostoru, neometano od modernih zdanja, dođe

do važnih otkrića koja su potvrdila pretpostavke o topografiji antičkog Singidunuma. Najavljivana namera da se nađeni materijal izloži *in situ* ili delimično izmesti radi inkorporiranja u moderni objekat, predstavljala je dobru šansu da se poveća njegova kulturna vrednost i ekskluzivnost. Međutim, pored naizgled dobre zamisli, ovom prilikom moramo konstatovati da je postavka izložena u Rajićevoj više naglasila nedoslednost u procesima očuvanja domaće kulturne baštine, nego što je postigla ispunjenje navedenih ciljeva.

Najpre, ova postavka se gotovo i ne odnosi na originalni materijal nađen na lokaciji jer je on većim delom uništen još pre završetka samih iskopavanja, pa se ovde ne može govoriti o izlaganju *in situ* (Црнобрња 2017, 80-81, сл.1). Nalazi u staklenim basenima na ulazu u pomenuti objekat, predstavljaju zapravo delimičnu rekonstrukciju kolovoza antičke ulice koja se protezala od zadnje kapije rimskog utvrđenja, čineći glavnu komunikaciju Singidunuma. Samo jedan deo ove postavke izrađen je od originalnog kamena, dok je ostatak površine rekonstruisan od druge vrste kamena, a u prostoru između unutrašnjih i spoljnih vrata na sličan način su izloženi ulomci arhitektonske kamene plastike sa drugih lokaliteta Singidunuma.

Takođe, rešenje primenjeno u izlaganju arheoloških ostataka u tržnom centru "Rajićeva" nije najbolje ni u tehničkom smislu, pošto su stakla koja pokrivaju izložbene basene u senci savremenog zdanja, te su nedovoljno uočljiva tokom dana, čineći da veliki broj posetilaca jednostavno prelazi preko njih i ne obraća pažnju na antički materijal. Dodatno, samo nedelju dana po otvaranju centra, na staklenim oknima se pojavio kondenz kao posledica neregulisane vlažnosti u basenima.⁸ Iako je vrlo brzo taj problem bio otklonjen, vlaga je smanjila vidljivost postavke i ugrozila arheološko nasleđe boravkom u neadekvatnim uslovima.

8 <http://beobuild.rs/forum/viewtopic.php?f=22&t=383&start=2600> (pristup 06.02.2018).

Ipak, glavni propust ovakve prezentacije jeste nedostatak bilo kakvog obeležja odnosno table sa informacijama o izloženi nalažima, dok su i lica zaposlena u tržnom centru, počev od osoblja na ulaznom info pultu do predstavnika obezbeđenja, krajnje neupućena u vezi istih, te ne mogu zainteresovanim poseticima pružiti bilo kakve podatke.⁹ Imajući u vidu da je reč o lokaciji u sklopu glavne gradske šetališne zone duž Knez Mihailove ulice, vrlo posećene od strane domaćeg stanovništva i brojnih turista, ovakav propust značajno je umanjio šanse da se ova postavka istakne kao sastavni deo itinerera arheološkog turizma Beograda. Iako se ovde ne radi o krajnje atraktivnim nalazima, ne možemo se otrgnuti utisku da je danas, kada se nove tehnologije uveliko koriste u prezentaciji arheološke baštine, sve to moglo biti mnogo interesantnije prikazano. Putem interaktivnih panela ili hologramskih projekcija (u tzv. proširenoj realnosti), bilo je moguće vizuelno rekonstruisati izgled lokaliteta odnosno arhitekture drevnog Singidunuma, što bi na prijemčiv način približilo izloženi materijal posetiocima i dodatno istaklo originalnost zdanja kome sada pripada.

Tome u prilog svedoči sve češća upotreba novih tehnologija u prezentaciji lokaliteta širom Srbije, a upravo se nedaleko od lokacije u Rajićevoj planira jedan takav projekat. Naime, na raskrsnici ulica Gospodar Jevremova i Knežine Ljubice, još 1935. godine je prilikom kopanja temelja za stambenu zgradu nađena arhitravna greda sa latinskim natpisom posvete boginji Hekati, što je nagovestilo mogućnost da je upravo tu bio podignut omanji hram njoj posvećen (Племић 2010, 120-121, сл. 1). Iako se nakon prvih pisanja u stručnoj literaturi dugo smatralo da je ovaj dragoceni nalaz izgubljen, nedavno je ponovo otkriven u lapidarijumu Narodnog muzeja u velikom barutnom magacinu na Beogradskoj tvrđavi. Stoga će, uz pomoć stručne dokumentacije, biti izrađena 3D rekonstrukcija nekadašnjeg izgleda antičkog

svetilišta uz virtuelni prikaz boginje Hekate. Sve to će biti dostupno putem interaktivne table na pomenutom mestu, pa će posetioci kroz odgovarajuću aplikaciju za mobilne telefone, ovde imati autentični vizuelni doživljaj kulturnog nasleđa sakrivenog ispod urbane strukture Dorćola.¹⁰

Konačno, možemo zaključiti da prvenstveno zahvaljujući lošoj prezentaciji, postavka u tržnom centru "Rajićeva" nije ispunila očekivanja niti svoj edukativni cilj. Propustivši priliku da se istakne kao važna stanica itinerera "Šetnja kroz antički Singidunum,"¹¹ ona više svedoči u prilog gotovo potpunoj devastaciji jednog arheološkog lokaliteta, odnosno izgubljenosti šansi da građani Beograda i njegovi posetioци na pravi način upoznaju antičku prošlost ovog tla.

Literatura

- Bjelajac, Lj, Ivanisević, V. 1993. Les témoignages archéologiques des Grandes Invasions a Singidunum, *Starinar* XLII: 123-139.
- Бојовић, Д. 1975. Прилог урбаној историји Београда у периоду римске доминације, *Годишњак града Београда* XXII: 5-25.
- Бојовић, Д. 1977. Римске терме у парку на Студентском тргу, *Годишњак града Београда* XXIV: 5-20.
- Korać i dr., 2014. *Rimski limes u Srbiji*. Beograd: Arheološki institut.
- Liana, P., Stampolidis, H. 2001. *Athens: The City Beneath the City: Antiquities from the Metropolitan Railway Excavations*. Athens: Greek Ministry of Culture.
- Mirković, M. 1968. *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.

9 U ovakvo stanje smo se uverili lično prilikom obilaska postavke u januaru 2017. godine.

10 Projekat UNDERGRAD (<http://undergrad.rs/hekata-3d-rekonstrukcija-aplikacija/>; <http://www.politika.rs/sr/clanak/396482/Hekatinosvetiliste-mesto-silaska-u-Had> (pristup 06.02.2018).

11 U organizaciji Turističke organizacije Beograda.

- Pop-Lazić, S. 2002. Nekropole rimskog Singidunuma, *Singidunum* III: 7-100.
- Pop-Lazić, S. 2005. Novi nalazi antičkih grobova u Singidunumu, *Singidunum* IV: 125-136.
- Popović, V. 1975. Les temoins archeologique des invasions avaro-slaves dans l'Illyricum Byzantin, *Melanges de l'ecole fransais de Rome* 87:489-496.
- Поповић, М. 1975. Подручје Кнез Михаилове улице у склопу урбаног језгра римског Сингидунума, у *Кнез Михаила улица, заштитића наслеђа – уређење простора, Калалог САНУ* 26: 10-14.
- Поповић, М. 1997а. Остаци античког Сингидунума у урбаном језгру савременог града. *Наслеђе* I: 11-24.
- Popović, M. 1997b. Antički Singidunum: Dosadašnja otkrića i mogućnost daljeg istraživanja. *Singidunum* I: 1-20.
- Племић, Б. 2010. Споменици Хекатиног култа у римским провинцијама на тлу Србије, *Гласник српског археолошког друштва* 26: 119-127.
- Stavrakakis, Y., N. 2000. Subway to the Past, *Archaeology online* (March/April 2000): 36-41.
- Црнобрња, А. 2017. Археолошко наслеђе у Србији данас: брига државе или посао ентузијаста, *Модерна конзервација* 5: 77-96.